

سلام!

مهم نیست چه درسی را تدریس می‌کنید؛ ادبیات فارسی، زبان انگلیسی، علوم تجربی، ریاضیات، علوم اجتماعی یا هر درس دیگر. بدون شک دانش و اطلاعات کافی را در ارتباط با موضوع تدریس خود دارید. در همه‌ی موضوع‌های علمی و رشته‌های تدریس تفکر ارزش ویژه‌ای دارد. تفکر درباره‌ی علوم تجربی، ریاضی، موضوعات ادبی و هر رویداد و مسئله‌ای در زندگی بسیار لازم و ضروری است به ویژه تفکری که همراه با نوعی قضاوت و ارزیابی باشد. راستی چگونه می‌توان درست قضاوت کرد و با شیوه‌ای صحیح اندیشید؟!

نمره‌ای برای «تفکر» و «ذهنیت فلسفی»

● آغاز

در آیین و دین مقدس اسلام «هیچ عبادتی چون تفکر نیست» و «یک ساعت تفکر برتر از هفتاد سال عبادت شمرده می‌شود»^۱. در بیش از ۳۰۰ آیه از قرآن انسان‌ها به خردورزی و تعقل دعوت شده‌اند. اولین باب از کتاب اصول کافی، که از کتاب‌های چهارگانه‌ی شیعه^۲ به حساب می‌آید، باب عقل و جهل است و در آن روایات زیادی در مزیت تفکر آمده است.

از جمله روایتی از حضرت رسول نقل شده است که حضرت می‌فرماید: «خدا به بندگانش چیزی بهتر از عقل نبخشیده است. خوابیدن عاقل از شب زنده‌داری جاهل بهتر است و در منزل بودن عاقل از سفر (حج و جهاد) جاهل بالاتر است»^۳. در همین باب آمده است که شخصی نزد امام صادق (ع) از عبادت‌ها و دیانت فردی دیگر تعریف‌ها کرد. حضرت از وی پرسید: «بگو بدانم که درک و فهم و عقلش چگونه است؟!»

آن شخص گفت: «نمی‌دانم». حضرت فرمود: «پاداش هر فرد به اندازه‌ی عقل اوست»^۴.

عنوان ذهنیت فلسفی در این مقاله نباید ذهن ما را به سمت درس فلسفه معطوف کند یا بحث در مورد رویکردها و مکتب‌های خاص فلسفی را به خاطر آورد. «در دنیای امروز در چند دهه‌ی اخیر فلسفیدن و فلسفه‌ورزی به عنوان روشی برای پرورش قوه‌ی فکر مورد توجه قرار گرفته است. این

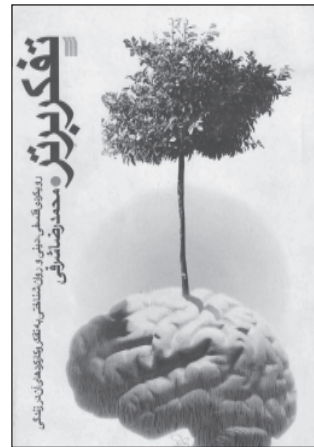
توجه در ایران نیز از یک دهه‌ی پیش از این آغاز شده است»^۵. در این مقاله فلسفه را هم‌پای علم، راهی برای به کارگیری عقل و اندیشه و تفکر برای حل مسائل بشری به شمار آورده‌ایم.

در جهان امروز، که علم و فناوری به سرعت پیشرفت می‌کنند، نقش اندیشه‌ورزی و فلسفیدن بیش از گذشته است. در این راستا توانایی تفکر و خلاقیت معلمان در بهبود کیفیت آموزشی از مهم‌ترین ویژگی‌ها و صلاحیت‌های معلمی به شمار می‌آید. تفکر منطقی و صحیح معلمان را می‌توان منوط به داشتن ذهنیت فلسفی آنان دانست و این ذهنیت موضوعی است که به معلم بینش و دانش می‌دهد تا بتواند در مواجهه با مسائل مدرسه و کلاس درس از تنگ نظری و خودمحموری و یک‌جانبه‌گرایی مصون بماند و با شناخت و معرفت لازم به‌طور منطقی تصمیم بگیرد.

«در باب ویژگی کسانی که ذهن فلسفی دارند، مطالب چندانی به رشته‌ی تحریر در نیامده است ولی از معدود کسانی که به این مهم پرداخته‌اند، می‌توان فیلیپ جی. اسمیت را نام برد»^۶.

اسمیت در کتاب «ذهنیت فلسفی در مدیریت آموزشی» می‌نویسد:

«به نظر می‌رسد فرد دارای ذهن فلسفی خصوصیات رانسان

تصور کرد که احتمال آن که رفتارهای شما از یک «ذهن فلسفی» دستور می‌گیرد، بیش‌تر است.

● نکاتی چند

۱. جامعیت در فکر: این بعد از ذهنیت فلسفی وقتی اتفاق می‌افتد که شما در یک جنگل پر درخت بتوانید درست زمانی که یک درختان جنگل را می‌بینید، در عین حال جنگل (مجموعه‌ی درختان) را نیز ببینید. «جامعیت در فکر از ما می‌خواهد که در برابر فشارهای آبی و موارد خاص بودن مقاومت کنیم و مسائل خود را بر اساس هدف‌های دراز مدت بنگریم». ^{۱۱} برای این مهم لازم است قدرت تعمیم دادن خلاق داشته باشیم و این موضوع نیز نیازمند شکیبایی و حوصله در تفکرات عمیق نظری است.

۲. تعمق در بررسی یک موضوع: فردی که قدرت تعمق کمی دارد، فرض‌های اساسی را امتحان نمی‌کند. موفقیت یا شکست را به شانس و عوامل سطحی مربوط می‌داند و از تحلیل شرایطی که اتفاق می‌افتد، برای طراحی آینده سود نمی‌برد. در مقابل، فردی با قدرت تعمق زیاد می‌تواند در ورای روش‌های آشکار و امور به ظاهر بدیهی و روشن، اندیشه کند و اصول و عوامل زیربنایی را شناسایی کند و به معانی تلویحی و ربط میان عوامل و طراحی آینده حساس باشد.

۳. قابلیت انعطاف در اندیشه: افرادی که این بعد از ذهنیت فلسفی را کم‌تر دارند، توضیحات جزئی و ثابت را بیش‌تر قبول می‌کنند و برای قضاوت در مورد یک موضوع بیش‌تر به نظر افراد و شخصیت‌ها وابسته‌اند تا بررسی یک نظر یا فکر.

در مقابل، افراد با قابلیت انعطاف می‌توانند مسایل را بیش‌تر چندجانبه ببینند تا دو جانبه. آن‌ها راه‌های گوناگون را برای رسیدن به مقصد مورد توجه قرار می‌دهند و با تجزیه و تحلیل مناسب دلایل و معانی متفاوتی را برای رویدادها پیشنهاد می‌کند.

۴. شیوه‌های تقویت تفکر: در کنار سه بعد فوق ممکن است این پرسش مطرح شود که «چگونه می‌توان نیروی فکر را تقویت کرد؟»

«نیروی فکر در دو بعد قابل تقویت است: ۱. عمق و ژرفا ۲. وسعت و پهنا. در امور اول باید گفت هرچه فکر را در بررسی مسائلی که به دقت نیاز دارد، بیش‌تر درگیر کنیم نتایج بهتری به دست می‌آوریم و در مورد دومین بُعد، توجه به این نکته لازم است که با پرداختن به امور و پدیده‌های مشخص، حوزه‌ی فعالیت ذهن ما گسترش می‌یابد و می‌توانیم نسبت به گذشته یک موضوع را در قلمرو وسیع‌تری بررسی کنیم.» ^{۱۲}

در فصل هفتم کتاب «تفکر برتر» که در ادامه به معرفی آن

ذهنیت فلسفی موضوعی است که به معلم بیش‌ و دانش می‌دهد تا بتواند در مواجهه با مسائل مدرسه و کلاس درس از تنگ نظری و خودمحوری و یک‌جانبه‌گرایی مصون بماند و با شناخت و معرفت لازم به طور منطقی تصمیم بگیرد

دهد که ممکن است در سه بعد به هم مرتبط یعنی «جامعیت»^۷، «تعمق»^۸ و «قابلیت انعطاف»^۹ گروه‌بندی شوند. ^{۱۰}

● روش کار

اسمیت برای هر یک از سه بعد جامعیت در فکر، تعمق در بررسی یک موضوع و انعطاف‌پذیری اندیشه، چهار شاخص ذکر کرده است که این موارد را به صورت فهرست ارزیابی در این شماره مشاهده می‌کنید. در مورد خودتان قضاوت کنید. رفتارتان را در کلاس درس یا در هر صحنه‌ای از زندگی که مایل هستید انتخاب کنید و بر اساس رفتارهای خود و برای شاخص‌های ذکر شده در «فهرست ارزش‌یابی ذهنیت فلسفی» ۱ تا ۵ امتیاز در نظر بگیرید. برای ویژگی که «بسیار کم» در رفتارهای شما مصداق‌های آن مشاهده می‌شود امتیاز ۱ را در نظر بگیرید و اگر این ویژگی «زیاد» در رفتار شما مشاهده می‌شود، امتیاز ۵ را به خود اختصاص دهید. البته معلوم است که این‌گونه امتیازدهی بسیار نظری و ساده است، در پژوهش‌های مختلف از پرسش‌نامه‌ها و مصاحبه‌های مختلف و ابزار معتبرتری برای سنجش «ذهنیت فلسفی» استفاده شده است. در این جا هدف فقط جلب توجه شما به ویژگی‌های یک «ذهن فلسفی» است.

هرچه مجموع امتیاز شما به ۶۰ نزدیک‌تر باشد، می‌توان

۷. التزام عقل و دین: عقل انسان کامل نمی شود مگر با پیروی از حق!

● معرفی کتاب

همان طور که ذکر شد «تفکر برتر» کتابی است که در پایان این مقاله در ارتباط با تفکر و فلسفیدن معرفی می شود. این کتاب «رویکردی فلسفی، دینی و روان شناختی به تفکر و کارکردهای آن در زندگی» است. نویسنده ی کتاب محمدرضا شرفی است و در سال ۱۳۸۱ انتشارات صدا و سیما ی جمهوری اسلامی ایران «سروش» آن را به چاپ رسانده است.

این کتاب در نه فصل و ۴۵۹ صفحه تنظیم شده است. پنج فصل اول کتاب، مبانی نظری و معرفتی فکر را مطرح می سازد و از فصل ششم با طرح «آسیب شناسی فکر» و پس از آن در فصل های دیگر «شیوه های تقویت فکر»، «تمرکز فکر» و «الگوهای حل مشکل» به جنبه های کاربردی فکر نیز توجه شده است. در این کتاب از عبارات و اظهار نظرهای بزرگان، اندیشمندان و شخصیت های فلسفی و علمی، فراوان استفاده شده است.

می پردازیم به طور مبسوط به این پرسش پاسخ داده شده است. نویسنده ی این کتاب ۱۴ روش را برای «تقویت فکر» نام می برد که برخی موارد آن عبارت اند از:

۱. تقوا: به مدد تقوی از خدا هدایت (فهم حق، نور و آرامش) حاصل می شود.^{۱۳}
۲. آموزش ذهن-بدن: اگر بدنی تحت تأثیر فکر نباشد، از تمرین خود بهره ی بسیار کمی می برد، ولی کوچک ترین تربیتی که همراه با فکر سالم انجام شود نیرو و نشاطی به بدن می بخشد.
۳. تعقیب روح های بزرگ: هر روز برای چند دقیقه هم که شده بر فراز قلل بلند افکار عالی و تخیلات زیبای عالم انسانیت سیر کنید.
۴. بررسی تطبیقی آرا و اندیشه ها: ارزیابی تطبیقی و مقایسه ای اندیشه ها.
۵. تمهید آزادی: اذهان ما چترهای نجات هستند، فقط وقتی باز می شوند عمل می کنند.
۶. مراقبه ی متعالی: غور باطنی، تمرکز ناشی از بصیرت خاموش در درون؛ قدرت یادگیری را اعتلا می دهد و به حد «ابر یادگیری» می رساند.

زیرنویس و منابع

۱. تفکر ساعة خیر من عبادة سبعین سنه - منقول از حضرت رسول (ص).
۲. کتاب های چهارگانه (کتب اربعه)، چهار کتاب، کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب و استبصار، که احادیث آن ها به طور معمول قابل استناد هستند و فقهای شیعه به طور اصلی از آن ها برای استنباط احکام استفاده می کنند.
۳. کلینی، ابی جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق. اصول کافی، ج ۱، ترجمه ی سید جواد مصطفوی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اهل بیت علیهم السلام، [بی تا]، ص ۱۴، حدیث ۱۱.
۴. همان منبع، ص ۱۲، حدیث ۸.
۵. قائدی، یحیی. «امکان آموزش فلسفه به کودکان»، فصل نامه ی مطالعات برنامه ی درسی، انجمن مطالعات برنامه ی درسی ایران، سال دوم شماره ۷، زمستان ۱۳۸۶، ص ۶۱.
۶. شرفی، محمدرضا. تفکر برتر، تهران: سروش، ۱۳۸۱.

7. Comprehensiveness

8. Penetration

9. flexibility

۱۰. اسمیت، فیلیپ جی. ذهنیت فلسفی در مدیریت آموزشی، مترجم: محمدرضا برنجی (بهرنگی)، تهران: کمال تربیت، (چاپ دوم)، ۱۳۷۴.
۱۱. منبع ۱۰، ص ۹۸-۹۹.
۱۲. منبع ۶، ص ۳۱۳-۳۱۸ (با تصرف و خلاصه سازی).
۱۳. «ان تقوا الله یجعل لکم فرقاناً» - سوره ی انفال، آیه ی ۲۹.
۱۴. سلمانی، سمیه. تبیین رابطه ی ذهنیت فلسفی با خلاقیت مدیران آموزشی، هفته نامه ی پیام آوران نور، شماره ی هجدهم، ۲۰ خرداد ۱۳۸۷، ص ۱۱.

فهرست ارزش یابی «ذهنیت فلسفی ۱۴»

امتیاز ۱ تا ۵	جامعیت	ردیف
	موارد خاص را در یک زمینه ی وسیع با هم مرتبط می سازد و سعی می کند تصویر بزرگ را ببیند.	۱
	در برخورد با مسائل آتی، هدف های درازمدت و آرمان ها را نیز در نظر می گیرد.	۲
	با بررسی و تحلیل موارد برای ارائه ی یک نظریه ی قابل تعمیم تلاش می کند.	۳
	در مقابل عقاید و افکار مختلف سعی صدر نشان می دهد.	۴
● تعمق		
	آن چه را به ظاهر بدیهی به شمار می آید مورد سؤال قرار می دهد.	۵
	با ژرف اندیشی اصول و مبانی نظریه ها و مسائل را تشخیص می دهد.	۶
	از آن چه می بیند موارد نامحسوس را استخراج می کند و به معانی تلویحی و ربط امور حساس است.	۷
	از روش فرضیه ی استنتاجی-قیاسی به جای روش استقرایی استفاده می کند.	۸
● قابلیت انعطاف		
	در موقعیت های تازه، تجربه های متفاوت و فشارهای هیجانی دچار انعطاف ناپذیری روان شناختی نمی شود.	۹
	عقاید و افکار را بدون این که تحت تأثیر منابع آن ها قرار بگیرد ارزیابی می کند.	۱۰
	مسائل را از جهات متعدد بررسی می کند و میان امور متناقض و متضاد تفاوت قابل می شود.	۱۱
	در قضاوت ها جنبه ی احتیاط را رعایت می کند و از اظهار نظر قطعی فوری پرهیز می کند.	۱۲